

W 400-lecie drukarstwa ukraińskiego

IWAN FEDOROW NA UKRAINIE

W roku 1974 mija 400 lat od ukazania się pierwszego druku lwowskiego, "Apostoła" Iwana Fedorowa. Rok 1574 zapoczątkował drukarstwo ukraińskie.

Iwan Fedorow, pierwszy znany drukarz ruski, urodził się prawdopodobnie w Moskwie na początku XVI w. za panowania Iwana Groźnego. Początkowo pełnił funkcję diakona w jednej z cerkwi moskiewskiego Kremla. Następnie był kierownikiem drukarni państwowej w Moskwie, gdzie współpracował z Piotrem Mściśławcem. Spod ich prasy wyszła książka liturgiczna bizantyjsko-słowiańska, używana w liturgii mszalnej - "Apostół" z datą: 1 marca 1564 r. Jest to pierwszy datowany druk cyrylicki, foliał liczący 564 strony, bogate ilustrowany drzeworytami. Następnym i ostatnim drukiem moskiewskim Iwana Fedorowa była prawosławna księga modlitewna "Czasownik". W latach 1565-66 Fedorow i Mściśławiec przyjmują zaproszenie wielkiego hetmana litewskiego Grzegorza Chodkiewicza i zakładają w jego posiadłościach w Zabłudowie oficynę drukarską. Tutaj drukują w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, na przełomie 1568/69 r. - "Ewangelię". W latach 1569 -70, po wyjeździe Mściśławca do Wilna, Fedorow, już sam, drukuje w Zabłudowie "Psałterz z Czasosławcem", ozdobiony drzeworytami i frontispisem przedstawiającym króla Dawida.

W końcu 1572 r. drukarz przenosi się do Lwowa i czyni tu starania o założenie oficyny drukarskiej. Wkrótce - już 26 stycznia 1573 r., imię jego pojawia się w dokumentach lwowskich archiwów w związku z opłaceniem podatku miejskiego. Niemalże środki były potrzebne wówczas na założenia drukarni. Iwan Fedorow, dzięki poparciu niższego duchowieństwa i mieszczanstwa oraz pożyczce i derowiźnie pieniężnej bogatego kupca Semena - realizuje swoje zamierzenie. Tymczasem pojawiły się trudności innego rodzaju: cech stolarski odmówił drukarzowi prawa zatrudnienia fachowców potrzebnych do zmontowania warsztatu i kaszt drukarskich. Fedorowowi udaje się pokonać

przeciwności i wreszcie, 25 lutego 1574 r., spod jego prasy wychodzi pierwsza książka drukowana na ziemi ukraińskiej - "Apostoł". Jest to nowy wariant "Apostoła" wydane 10 lat wcześniej w Moskwie. Lwowski "Apostoł" wydrukowany jest na 280 kartach. Książkę zaczyna herb protektora drukarza, Grzegorza Chodkiewicza. Za rozdziałem wstępnym umieszczony jest drugi frontispis, wyobrażający apostoła Łukasza, wykonany przez polskiego rytownika Wendela Szarfenbergera. Druk jest bogato ilustrowany, zawiera liczne winiety i inicjały. Na odwrocie ostatniej karty znajduje się kompozycja heraldyczna: herb Lwowa i sygnet drukarski Iwana Fedorowa - strzała uwieczniona wstążką w kształcie odwróconej litery "S", całość otoczona bogatym ornamentem roślinnym. W kończącym książkę posłowniu Fedorow przedstawił dzieje swojej drukarskiej działalności. Lwowski "Apostoł" został wydany w dużym, jak na tamte czasy nakładzie, nie mniejszym niż 1000 egzemplarzy. Znaleźć go można w bibliotekach: Moskwy, Lwowa, Kijowa, Nowosybirsk, Charkowa, Saratowa, Warszawy, Krakowa, Pragi, Bukaresztu, Płowdiwu, Rzymu, Cambridge i Nowego Jorku. Równocześnie z "Apostolem" Iwan Fedorow drukuje we Lwowie drugą książkę, "Elementarz" z gramatyką /"Azbuka"/. Egzemplarz tej został odnaleziony w 1927 r. przez znawcę sztuki i teatru S. P. Djagielewa na tandecie bukinistów w Rzymie. Obecnie unikat ten znajduje się w bibliotece harwardzkiego Uniwersytetu. "Elementarz" wydrukowany jest w 8-ciu częściach, na 40-tu kartach. Zdobnictwo jego składa się z 8-ciu winiety i 2 rycin: herbu Lwowa oraz znaku drukarskiego Iwana Fedorowa. Uwidoczniona jest również treść podręcznika: zestawienia alfabetów, wykazy samogłosek i spółgłosek, przykłady odmiany czasowników oraz objaśnienia złożonego systemu akcentów i "przydechów". Rozdział "O ortografii" zawiera odmianę rzeczowników i przymiotników i zasady poprawnej pisowni skrótów wyrazów. W dalszych rozdziałach znajdują się teksty ćwiczeniowe do nauki pisania i czytania. W posłowniu Fedorow wyjaśnia, że książka przeznaczona jest do nauczania dzieci. Jest to pierwszy znany wschodniosłowiański drukowany podręcznik. Z końcem 1574 r. Iwan Fedorow zostaje zaproszony przez księcia Konstantego Ostrojskiego, który od dawna zamierzał wydać

biblię słowiańską. Federow peżestawia drukarnię we Lwowie i przez dwa lata pełni funkcję ekonoma w Dermaniu a następnie, jesienią 1576 r., przenosi się do Ostroga. Tutaj przystępuje do założenia drukarni. Pierwszą książką wydrukowaną w ostrogekiej oficynie Federowa jest "Elementarz", którego jedyny dochowany do dziś egzemplarz, odnalazł w r. 1960 w miejskiej bibliotece gotajskiej niemiecki słowianoznawca Helmut Klaus. W porównaniu z lwowskim, "Elementarz" ostrogiński uzupełniony jest zeszytem zawierającym równoległe teksty w językach: greckim i słowiańskim, przeznaczone do początkowej nauki tych języków. Karta tytułowa książki zawiera krótki wstęp Federowa, w którym drukarz mówi o otwartej w Ostrogu "szkole dziecięcej", nauczającej języka słowiańskiego, greckiego i łaciny. Egzemplarz odnalezionej w Getha "Elementarza" nosi datę: 18 kwietnia 1578 r. i podpisany jest nazwiskiem - Joann Federowicz. Tej formy nazwiska używał drukarz zamiennie z formą Iwan Federow.

Prawdopodobnie wcześniej były drukowane w Ostrogu, przez samego Federowa lub jego uczniów, inne elementarze. Kilka tych nie datowanych druków dochowało się do naszych czasów. W 1580 r. spod prasy ostrogekiej wychodzi następny druk Federowa, wykwiłtna mała książeczka - "Psałterz i Nowy Testament", której 46 egzemplarzy dochowało się do naszych czasów. Jeden z nich, świetnie zachowany, nabyła niedawno Biblioteka Lenina w Moskwie.

Wkrótce po "Psałterzu i Nowym Testamencie" Federow drukuje jego dopełnienie pt. "Książeczka-zbiór najpożyteczniejszych rzeczy", rodzaj alfabetyczno-przedmiotowego indeksu. Jest to pierwsze tego typu wydawnictwo w historii piśmiennictwa.

5 maja 1581 r. Federow wydaje jednarkuszowy druk typu kalendarzowego, "Chronologię" Andrzeja Rymszy, której jedyny dochowały egzemplarz znajduje się w zbiorach Biblioteki im. Sołtykowa-Szczedrina w Leningradzie.

W latach 1580 - 81 drukarz zajęty jest wydawaniem dzieła, które imię jego rozszawiło w kraju i za granicą. Jest to "Biblia ostrogska", będąca najwybitniejszym okazem drukarstwa ruskiego XVI wieku. Dzieło liczące 628 stron formatu folio 2, zostało wydrukowane w dużym, jak na początkowy okres

drukarstwa, nakładzie. W przybliżonym obliczeniu na podstawie dochowanych egzemplarzy nakład biblii można określić na 200 egzemplarzy. Znajdują się one w licznych bibliotekach i archiwach Związku Radzieckiego i poza jego granicami oraz w prywatnych zbiorach radzieckich bibliofilów.

Po zakończeniu pracy nad "Biblią ostrogską" Iwan Fedorow kończy swoją drukarską działalność.

Spośród 9 znanych druków Fedorowa 3 tytuły znajdują się w Polsce: lwowski "Apostoł", "Biblia ostrogska", "Psałterz i Nowy Testament" w Bibliotece Narodowej; drugi egzemplarz lwowskiego "Apostoła" oraz "Psałterza i Nowego Testamentu" w Muzeum Narodowym w Krakowie /"Apostoł" - w Bibliotece Czartoryskich/.

W roku 1582 drukarz wyjeżdża z Ostroga do Grodna, gdzie proponuje Stefanowi Batoremu swoje usługi już jako konstruktor armat. Otrzymawszy zamówienie na odlanie jednej armaty i pieniądze na podróż, wraca do Lwowa i prawdopodobnie realizuje zamówienie króla.

Wiosną 1583 r. Fedorow udaje się przez Kraków do Wiednia, aby cesarzowi Rudolfowi II zaoferować kupno armat swojej konstrukcji.

Z końcem roku 1583 Iwan Fedorow jest znowu we Lwowie, gdzie 5 grudnia tego roku - umiera.

Informacji o Fedorowie jako konstruktorze armat dostarczył, odnaleziony w 1964 r. przez Włodzimierza Hubickiego w archiwum elektorów saskich w Dreźnie, list Fedorowa do Augusta Elektora Saskiego, w którym proponuje księciu nowy typ armaty.

Iwan Fedorow zyskał sławę przede wszystkim jako drukarz ruski, białoruski i ukraiński. Jego oficyny w Moskwie, Zabłudowie, Lwowie i Ostregu stały się szkołą sztuki drukarskiej dla następnych pokoleń drukarzy. Wszystkie druki Fedorowa to pomniki sztuki typograficznej XVI wieku, charakteryzujące się piękną drobną czcionką cyrylicą, bogactwem drzeworytniczych ornamentów: winiet, przerywników, inicjałów, podobizn Łukasza i Dawida; w zabłudowskich, lwowskich i ostrogskich wydaniach - herby Chodkiewicza i Ostrogskiego a także sygnet drukarski samego Fedorowa.

Znamienną cechą druków Fedorowa jest swoista technika druku dwubarwnego /w kolorach: czarnym i czerwonym/, odbijanego z jednego składu drukarskiego.

Druki Fedorowa zawierają wstępy i posłowania jego pióra, napisane żywym i pięknym językiem, obrazujące osobowość i działalność drukarza w Moskwie, na Litwie i Ukrainie.

Wykorzystana literatura:

- 1/ Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII w. Z. 6 1960 s. 82 - 98.
- 2/ Dahl Svend, Dzieje książki. Wyd. pol. pod red. B. Kocowskiego. 1965 s. 173 - 178, 182.
- 3/ Gębarowicz Mieczysław, Iwan Fedorow i jego działalność w latach 1569-1583. Roczniki Biblioteczne 1969 z. 1/2 s. 5-95, z. 3/4 s. 393-481.
- 4/ Hubicki Włodzimierz, Pierwszy drukarz Moskwy i Lwowa konstruktorem armat. Nieznany list Iwana Fedorowa. Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 1968 nr 1 s. 3-12.
- 5/ Isaevič Ja. D., L'vovskij Apostol Ivana Fedorova 1574 /po materiałom l'vovskich knigochranilišč/. Kniga 1964 Vol. 9 s. 54-68.
- 6/ Isaevič Ja. D., Ostrożskaja "Azbuka" Ivana Fedorova. Kniga 1968 vol. 16 s. 237 - 238.
- 7/ Kiselev N. P., Nabornye ukrašenija v izdanijach Ivana Fedorova. Kniga 1964 Vol. 9 s. 69 - 76.
- 8/ Nemirovskij E., Ivan Fedorov na Ukrainie. V Mire Knig 1974 nr 2 s. 78 - 81.
- 9/ Sokół Zofia, Iwan Fedorow. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny 1968 z. 3 /5/ s. 239 - 310.
- 10/ Wcisło Zofia, Fedorow Iwan. W: Słownik pracowników książki polskiej. Warszawa, PWN 1972 s. 214 - 215.